

(əvvəli ötən sayımızda)

VII FƏSİL.

Turanlı öntürklərin
Sumer-Kəngər dövləti

Assurologiya elminin ən önəmli tərkib hissəsini təşkil edən elm sahəsi sumerşünaslıq adlanır. Bu elmin əsası XIX əsrin ortalarından qoyulmuşdur. Sumer Mesopotamiyanın güneyində m.ö. VI minillikdən etibarən mövcud olmuş ən qədim insan sivilizasiyasıdır. Qədim mixi yazı mətnlərini aşkar etmiş bilim adamları bu mətnlərin dilini sumer dili, ölkəni isə Sumer adlandırmışlar. Avropanın və o cümlədən Türkiyə elmi ədəbiyyatında bu ölkənin adı əsl deyilish formasına uyğun olaraq Sumer şəklində yazıldığı halda biz onu rus variantında bir sıra tarixi terminlərdə olduğu kimi yanlışlıqla Şumer şəklində yazırıq. Ona görə də ölkənin adının Sumer şəklində yazılmasını uyğun gördük. Sumerlərin dili, tarixi və mənşəyi haqqında bir çox nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Sumerin bəşər uyqarlığının yaranmasında və ümumdünya tarixində oynadıqları önəmli rol nəzərə alaraq sumerşünaslığın ən böyük nümayəndəsi S.Kramer "dünya tarixi Sumerdən başlayır" fikrini irəli sürmüşdür.

Sumerlərin mənşəyi və onların ilkin vətəni məsələsi geniş müzakirə mövzusu olmuşdur. Sumerlərin yaradılış əfsanəsində onların Mesopotamiyaya qzey-batı tərəfdən, dağlıq bir ərazidən gəldikləri, sonradan Dilmun adlı adada yerləşdikləri və Mesopotamiyada məskunlaşdıqları əks olunmuşdur. Görkəmli sumerşünaslar olan S.Kramer, B.Landsberqer və başqaları bu tezisi dəstəkləyərək Sumerlərin Mərkəzi Asiyanın dağlıq ərazilərindən gəlib öncə Zaqros dağları ərazisində yerləşdikləri, sonradan İkiçayarasında məskunlaşdıqlarını və sumerlərin Altay mənşəli, türklərlə qohum olduqları fikrini irəli sürürlər.

Çex əsilli alman assuroloqu Bedrix Hrozni da sumerlərin Mesopotamiyaya Mərkəzi Asiyadan, daha dəqiq olaraq Türkiyə və Qazaxıstandan iki axınla gəldikləri fikrini irəli sürmüşdür.

Sumerlərin ilkin axını e.q. 6000 minillikdə baş vermişdir. Bütün dəlillər sübut edir ki, e.q. VI minillikdə sumerlər Türküstanın və ya Qazaxıstanın şərqi qərbində yaşayırdılar. Ona görə ki, onların dilində şərq dağ anlamında imkur-ra şəklində ifadə olunurdu. Sumer dilində Aralı və akkad

Sumerlərin birinci köç dalğasını təşkil edən Ubeyd uyqarlığı mənsubları dolixosefaltipə malik idilər. Onların köçlərinin ikinci dalğası isə Qafqaz, Anadolu və Mesopotamiyada braxisefal tipli əhali ilə qarışmışdılar. Sumer dili altay və türk-tatar dillərinin bir çox xüsusiyyətlərinə malikdir. Sumer dili həmçinin hind-avropa və türk-tatar dilləri elementlərinin ibtidai rüşeym formasında qarışığını da özündə əks etdirir. Sumerlərin Dinqir ad-

Ələsgər
Siyablı

zın güneyində, daha doğrusu Azərbaycanda məskunlaşdıqları zaman burdakı ustalardan metalçılıq işini mükəmməl öyrənmişlər. Sumerlərin ikinci axınla gələn və Mesopotamiyanın şimalında məskunlaşan qolu Subir adı ilə məlumdur.

Sumerlərin ilk köçəri axını e.q. 6500-3800-ci illəri əhatə edən Ubeyd arxeoloji mədəniyyətini, ikinci köç axınları isə e.q. 4000-3100-cü illəri əhatə edən Uruk arxeoloji mədəniyyətinin əsasını qoymuşlar. (B.Hrozny,1953,Səh. 55, 56)

Hroznunun sumerlərin Mesopotamiyada məskunlaşmadan öncə yüz illər ərzində Güney Qafqaz-Azərbaycan ərazisində yaşadığı haqqındakı fikirləri

şimal-şərqinin Azərbaycanda yerləşdiyini hər kəs xəritədə görə bilər. İndi hesab etmək olar ki, sumerlər əvvəl Azərbaycanda yaşamış, oradan Mesopotamiyaya axışib yeni məskəni dövlətlərinin mərkəzinə yerləşmişlər". (Əbülfəz Elçibəy,2003, Səh. 11, 14)

Elçibəy Sumer mədəniyyətini yaradan xalqların özəyini Azərbaycanda yaşayan və oradan axışaraq Mesopotamiyanın mərkəzi əyalətlərində yerləşən xalqlar və tayfalar təşkil etdiyini yazır. Elçibəy bir sıra müəlliflərin fikirlərinə, sumer miflərinə və arxeoloji araşdırmalara əsasən Azərbaycanın sumerlərdən qabaq da Mesopotamiya ilə əlaqəsinə aid tarixi dəlillərin mövcudluğunu vurğulayır. Sumerlərin Dumu-su (Dumuzi)tanrısı ilə bağlı əfsanədə o,bütün heyvan və bitkilərin həyatvericisi, onun o dünyadan qayıtması isə hər il baharın başlanmasına səbəb sayılmışdır. Qaynaqların da göstərdiyi kimi Dumuzi inamı Şima-

Dünya tarixinin Turana dövrü

dilində Arallu adı "yeraltı dünya" və ya tanrıların doğulduğu "dünya dağı" anlamındadır. Peyğəmbər İsayiyə görə bu dağ şimalda yerləşirdi. Sumer dilində bu dağın adını Uralşəklində müəyyən etmək olar. Sumer dilində a və u hərfəri bir-birlərini tez-tez əvəz

edirlər. Arallu dağları assurlar tərəfindən qızıl mədənlərinə malik dağ kimi təsbit edilmişdir. Eyni şəkildə Kaphusi (kaspi və ya kaphus Sumer dilində gümüş deməkdir) dağları adını da Qafqaz adı kimi qəbul edirik. Qızıl Qafqaz dağlarında olduğu kimi Ural dağlarında da var. Aral gölü "adalar gölü" deməkdir. Sumerlər Altay dağlarının yamaclarından və İrtiş çayının hövzəsindən keçərək Azərbaycana, Cənubi Qafqaza gəlmiş, sonra hərəkət edərək Səncər dağlarından aşaraq Mesopotamiyanın güneyində məskunlaşmışlar. Yüzlər sonra onların başqa bir qrupu yenə də Qafqazları keçib Azərbaycana gəlmiş və burdan hərəkətlə Anadoluya, Suriya və Babilə keçmişlər. Onlar keçdikləri cənubi Qafqaz və Azərbaycanda, Anadoluda və Suriyada yerləşərək yüzlər davam edən uzunmüddətli dayanacaq qurmuş və yeni mədəniyyətlər yaratmışlar.

lanın göyüzü tanrısı türklərin göyüzü tanrısı Tenqri ilə eyniyət təşkil edir. Qafqaz regionunda bu qarışıq sumer dili bir çox qafqaz dillərinin təsirinə məruz qalmışdır. Ubeyd uyqarlığının avropoid tipli insanları dolixosefal olduqları halda, onların Mesopotamiyanın şimalında məskunlaşmış qolları olan subirlər armenoid adlanan urartu-turanlıların braxisefal tipinə mənsub olmuşlar.

Sumerlərin Mesopotamiyaya ilk gələn axını Ubeyd mədəniyyətini, ikinci gələn isə Uruk mədəniyyətini yaradırlar. Uruk mədəniyyətinin yaradıcıları Sumerəşimal-şərqdən gəlmişlər. Onlar Mərkəzi Asiyadan köçəri xalqların təzyiqi ilə öz yerlərini tərk etməyə məcbur olmuş və öz Ubeydli həmtayfalarının izi və ardınca güneyə doğru hərəkət edərək Sumerin çay və kanallarla suvarılanmünbit və məhsuldar ərazilərində məskunlaşmışlar. Onlar ilk öncə Qafqaz

sumerlərin İkiçayarasına Arattadan gəldikləri və Aratta mədəniyyətinin sumerlərin yaratdığı haqqındakı tarixi dəlilləri təsdiq etməkdədir.

Azərbaycanın Milli azadlıq hərəkatının lideri və ilk prezidenti Əbülfəz Elçibəy görkəmli tarixçi kimi qədim türk və Azərbaycan tarixi haqqında bir sıra orijinal tezislərin müəllifidir. Elçibəy sumerlərin ilkin vətəni və etnik mənşəyihaqqında daorijinal fikirlər irəli sürmüşdür. O sumer mədəniyyətinin yarandığı ilkin ərazi haqqında fikirlərini belə ifadə edirdi:"Sumer mədəniyyətinin köklərini, daha doğrusu Sumerdən qabaqkı (proto sumer)mədəniyyəti və tarixi araşdıran elmlərin əldə etdiyi nəticələrə diqqətlə yanaşdıqda, burada Azərbaycanın gərəklili yer tutduğu açıq-aydın görünür.

Sumerlər Mesopotamiyaya şimal-şərqdən girmiş, ona qədər uzun müddət Zaqrosun şimal-şərqində yaşamışlar. Zaqrosun

li İrandan, yəni Cənubi Azərbaycandan gəlmişdir. Bundan başqa Azərbaycanın cənubunda "Dolmatəpədə" aparılan qazıntılar zamanı aşkar edilən və e.ə. V minilliyin ortalarına aid edilən saxsı qablar və üzərindəki naxışlar Sumerdə aşkar edilən gil qablara çox yaxındır. (Ə.Elçibəy. 2003, Səh. 23)

Ə.Elçibəy Sumer mədəniyyətinin, onların etnik mənşəyinin tarixi kökləri və digər arxeoloji mədəniyyətlərlə əlaqəsini hərtərəfli təhlil edir və çağdaş tarixçiliyin əldə etdiyi nəticəyə əsaslanaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, ən qədim mədəni insan məskəni Ceyhun (Amudərya)və Seyhun (Sırdərya)çaylarının hövzəsi, Aral gölünün ətrafı və Turan ovalığı olmuşdur. Dünyada mədəniyyət ilk dəfə burada mərkəzləşmişdir. Bu ilk mədəniyyət mərkəzinin yaranma və varolma tarixi e.q. X-VI minillikləri əhatə edir.

(ardı gələn sayımızda)